

A Gömbös-malom eredeti formájában a XIX. század végén

Ezen a fényképen a malomház déli fala és nyugati védőfala készült téglából; az egész egy tető alatt van, de a nyugati sarkot oszlop tartja. Előtte a leeresztett féltető, ami alá a szekerekkel beállhattak, a malom tetőszerkezetének síkját követi, és szintén oszlopok tartják. A padlást egy manzárdablak világítja meg.

Molnár László

Két testvérmalom Zalaegerszegen: a Gömbös- és a Hencz-malom

Zalaegerszeg két, jelenleg is álló malma egy cseppet sem hasonlít egymásra, de születésükkor az eredeti épületek ikertestvérek voltak.

A rendelkezésre álló dokumentumokból ugyan nem derül ki, hogy építtetésük idején tulajdonosuk azonos személy lett volna, vagy tulajdonosaiknak milyen közük volt egymáshoz, ha volt.

Az bizonyos, hogy szomszéd malmokról van szó, bár a források arra engednek következtetni, hogy volt köztük még egy malom, amit a huszárlaktanya építéssakor bontottak el.

A ránk maradt fényképek tanúsága szerint a két malom építője vagy tervezője – valószínűleg – azonos személy volt.

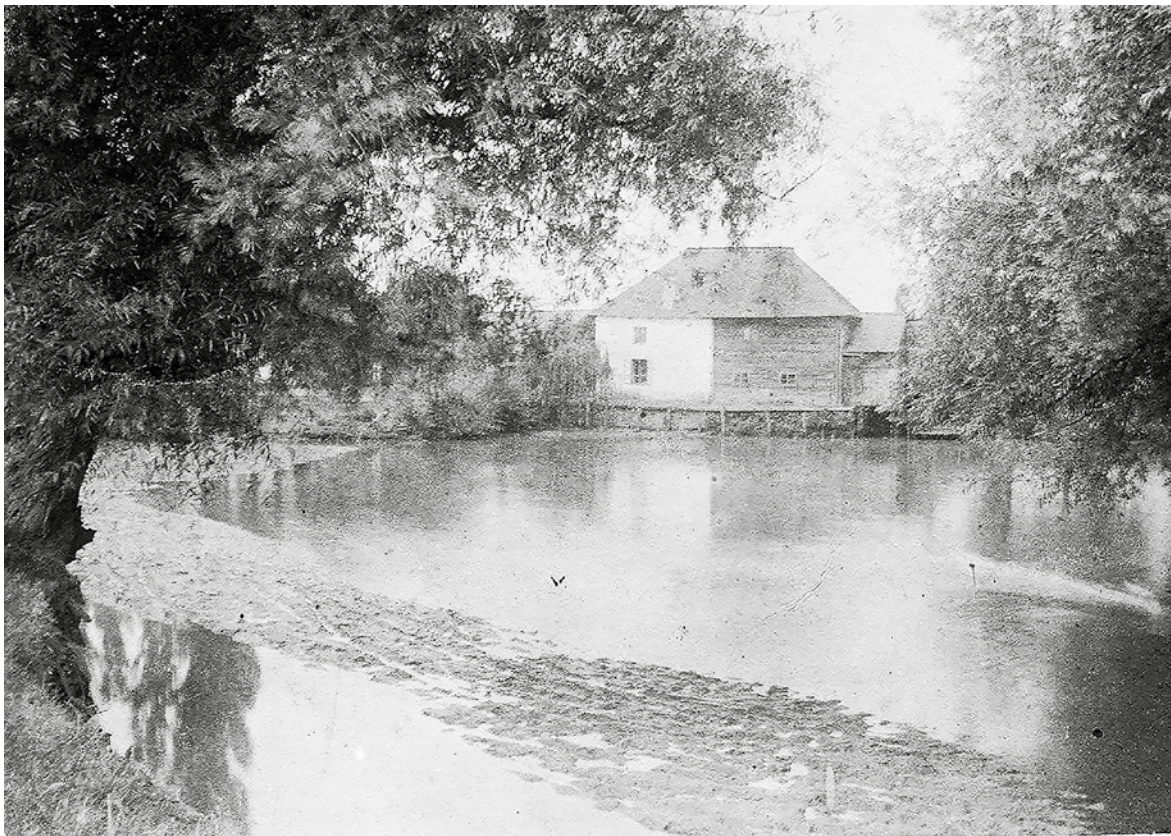
Azonos időben, azonos módon és típusra készültek.

Az építésfejlődés a Gömbös-malom ránk maradt – századforduló körül készült – fényképei alapján követhető nyomon, annak 1927-es leégéséig, amikor is a rég malom teljesen megsemmisült. Az első képen jól látszik, hogy eredetileg az épület magja fából – boronából – épült.

Az 1920-as évekre aztán kialakult végleges képe. Az addig nyitott teret beépítették. Téglával falazták. Kétszintes volt, akár a malomház. Alul nagyobb, felül kisebb ablak került a helyiségekre. Az alsó lehetett a malomszoba, az őrletők pihenő, várakozó helye, ami már fűthető volt, amit a képen látható kémény bizonyít.

Az épület egészére – a korábbi fazsindely helyett – pala került. A padlásablak formáját is megváltoztatták.

A vízikerek is házat kapott.

A Gömbös-malom átépítés után

A képekből ítélve azonban nem volt meg a Hencz-malom nyugati oldalán lévő, magasított padlástér, ami valószínűleg ez utóbbira is csak akkor készült, amikor a kőjárat mellé hengerszéket, és ehhez serleges felhordókat építettek be, azaz korszerűsítették a malmot.

A malmok története

Hencz-malom, Olai-malom, „Mucogi-malom”

(Hencz bácsi beceneve után.)¹ – Falumúzeum. Zala-folyó

Az I. katonai térképen már szerepel a malom², és rajta van a másodikon is, valamint Tomasich térképén is, ami a XVIII. század második felében meglétét bizonyítja.

Korábbi malommal nem tudtuk azonosítani, annak ellenére, hogy tudjuk: a boronából készült része XVIII. századi, téglabővítése pedig 1902-ben épült³.

¹ Jakosa Árpád közlése, 2012.

² I. kat. Coll. IV. Sectio XII.

³ Göcseji Falumúzeum. Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 1979.

Hencz-malom

A még működő malom

1903-ban Hencz György vízhasználati engedélyt kapott malmára. Erről értesítést kaptak a szomszédos malmok tulajdonosai, illetve bérlői: Németh György, szombathelyi püspökség, Königmayer János, Olai malom közbirtokosság, Grén Károly, Bakó Lajos és Kolbin József.

1906-ban meghalt Hencz György. Örököse, özvegye, szül. Kovács Mária 1907 februárjában kapott vízhasználati engedélyt a malomra.

A malomról 1907-ben, Hencz György molnár említése kapcsán is olvashatunk⁴. Egy év múlva ő, ifj. Hencz György nyújtott be kérvényt a malom árapasztójának átépítésére. A munka 1911-ben fejeződött be, többszöri módosítás, fellebbezés, és városi beavatkozás után, aminek során a vízmagasság be nem tartása miatt meg is büntették az akkor 42 éves molnárt.

1911-ben Hencz György „Olai malmi lakos” malmát felülvizsgálva az engedélyt megadták, miután az árapasztó csatornát a benőtt bokroktól megtisztogatta, és a zsiliptáblákat az előírt emelőláncsal felszerelte. 1913-ban a gazdálkodó Hencz szénapajta építésére kért engedélyt, amihez tervrajzot is csatolt⁵.

Hencz György örökösei telepengedélyt kértek 1938. október 17-én. A kérelmet az örökösök nevében Hencz Mária – „Olai Hengermalom, Ola külváros” – írta alá. A polgármesteri hivatalnak az ipartestülettel és a tulajdonosokkal folytatott levelezéséből kiderült,

⁴ Magyar Pajzs, 1907. 04. 11

⁵ MNL ZML V.1607. 2802/1911.

hogy erre nem volt szükség, mert a malom csak vízierővel működött, így a vízjog alapján üzemeltetett⁶.

Az Újjáépítő magyarokban azt írják róla 1947-ben, hogy a Hencz Testvérek malma. A malom ősi családi tulajdon. Jelenleg Mesterházi Jenő vizsgázott molnármester vezeti, aki a felszabadulás után azonnal elkezdte az őrlést, hogy a közellátás segítségére legyen⁷.

Az 1949-es kimutatás szerint: Cég: Hencz nővérek. Tulajdonos: Hencz nővérek. Kapacitás: 10 q/24 h. Használhatóság: 10%⁸.

A leállított malom

A malom, ipari műemlék. Emeletes fa- és téglapépület. Farésze még a XVIII. században épült, azt később bővítették. Két hengersizék és két vízszintes malomkópárral működött. Az épületet és berendezését az Országos Műemléki Felügyelőség állíttatta helyre. A falumúzeum egyetlen eredeti helyén álló épülete⁹.

Építéstörténetére jól rávilágítanak a vele azonos, egykori Gömbös-malom ránk maradt fotói.

Helyreállítás a Falumúzeum részére

⁶ MNL ZML V. 1607.10971/1938.

⁷ Újjáépítő magyarok, 1947. 713. p.

⁸ MNL ZML IV. 433. Kimutatás Zala vármegye területén lévő malmokról 1949. 05. 20. 162. sorszám

⁹ Göcseji Falumúzeum. Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 1979.

Gömbös-malom – Vágóhíd út. Zala-folyó

Az egerszegi plébánia malma volt.

Első ismert említésekor, 1762-ben a Gömbözi-, vagy Gömbösi-malom molnára Büki János¹⁰.

Jelölik az I. katonai felmérés térképén is¹¹.

1826-ban egy adásvételi szerződésben találkozunk Pakó László gömbös molnár nevével, aki a 10-es években az olai malom molnára volt¹². 1830-ban Pakó László gömbös molnár és felesége, Szüts Rozália egy házat vásároltak az „Ola felé vezető nagy utca északi során”¹³.

1835-ben Pakó Rozália és férje, Nagy József molnár eladják a feleség fél ház jussát. A másik fél az édesapáé, akit itt Takó Pálnak írnak és ő a gömbös molnár. Megjegyzésként szerepel, hogy az eladó édesapja¹⁴.

1836-ban, mint szomszéd szerepelt Pakó László molnár neve egy adásvételi szerződésben, amikor a szomszédságában lévő házat, az olai nagy utcában megvásárolták¹⁵.

Egy 1838-ban kelt, de 1837-es vásárlási szerződésen a szomszéd „Nyugatról a Gömbös molnár felé vezető szekérút”¹⁶. (Vélhetően malmot akartak írni!)

1847-ben egy adásvételi szerződésben pedig Pakó Takács László gömbös molnár nevét találjuk¹⁷.

1850-ben összeírták a kereskedőket és iparosokat, köztük a „Zala Egerszegi Molnár Czéhbeli” mol-

¹⁰ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Molnárok összeírása 1762.

¹¹ I. kat. Coll. IV. Sectio XII.

¹² MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 285. sorszám 653. szám.

¹³ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 380. sorszám 1024. szám.

¹⁴ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. III. kötet, 465. sorszám 54. szám.

¹⁵ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. III. kötet, 482. sorszám 135. szám.

¹⁶ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. III. kötet, 527. sorszám 415. szám.

¹⁷ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. IV. kötet, 770. sorszám 79. szám.

nárokat. A Gömbös-malomban Gyuk Antalt¹⁸. Gyuk Antal molnárlegény neve a kötet 624. és 675. sorszáma alatt is feltűnik, 1842-ben, illetve 1843-ban.

1857-ben a malom rekesztő tábláinak száma: 2, magassága: 2 such v. láb, szélessége: 6 such¹⁹.

Zalaegerszeg 1858-ban készült térképén feltüntették ezt a malmot is, és az ábrázolásból kitűnik, hogy háromkerekű volt.

1860. május 14-én készült egy összeírás a kávasi malomtól a zalaistvándi malomig a malmok rekesztőiről. Ebben „Gömbösi”-ként írják. A malom rekesztő tábláinak száma: 2, magasságuk: 2 láb 2 hüvelyk, szélességük: 6 láb 8 hüvelyk²⁰.

Ismeretlen időponttól, 1887. április 23-ig a malmot Györei József – korábban martonfai molnár, Németh György apósa – bérelte a plébániától. Az ő bérlete lejártának másnapján vásárolta meg veje, Németh György²¹.

(Györei József 30 éves, Gelsei születésű Martonfán lakó molnár, 1857. február 11-én vette feleségül Piriti Barbara nemes hajadont.)²²

Lányukat, Györei Máriát 1878. május 6-án vezette oltárhoz Németh György (32) molnár, aki Olában született. (Szülei: Németh László nemtelen Nován született és Oroklányban lakott 1839. április 9-én, a házasságkötéskor. Ezen a napon vette feleségül Hegyi Rozi zalaegerszegi nemes leányt. Ezt követően az olai malmot bérelte, itt született fiuk György, 1846-ban.)²³

Németh György 1887-ben – tehát a Gömbös-malom megvásárlása előtt – a Zalaszentlászlói malmot bérelte²⁴.

Németh Györgynek és Györei Máriának öt gyermeke született:

Irén, 1880. Ő Czinder Jenő kerkafalvai molnárhoz ment feleségül. (Az ő fiuk Kerkai Jenő a KALOT megalapítója.)

Erzsébet 1883.

Gizella, 1884. Dr. Tuboly Jenő ügyvéd felesége lett.

György, 1890. Molnár lett. Feleségül vette egy molnár özvegyét. Kibérelték a zalaszentlói egyik malmot, ahol tisztázatlan körülmények közt vízbe fűlt, 1930-ban.

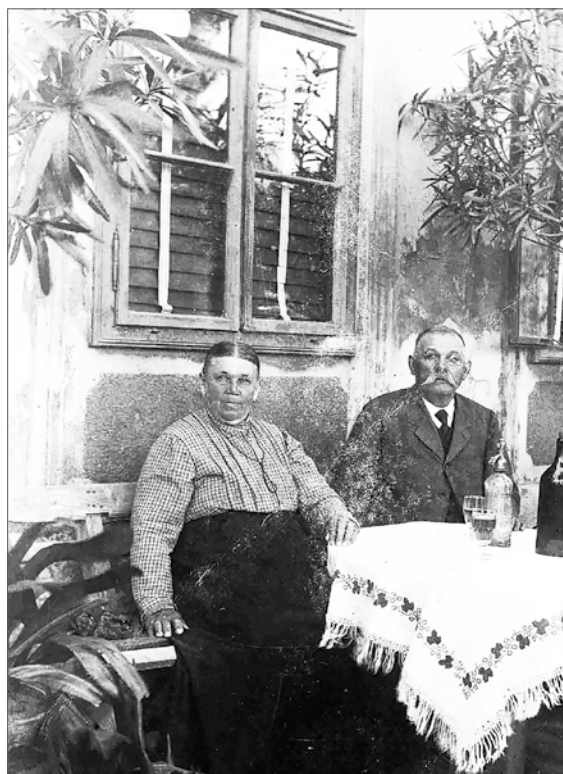
Ferenc, 1892. Selmecebányán végzett bányamérnöként. Neki fontos szerep jutott a malom életében²⁵.

1891. december 25-én kelt levelében Csertán alispán felszólította Németh Györgyöt, hogy az általa a zalaegerszegi plébániától 1887. április 24-én megvásárolt Gömbös-malom vásárlásának tényét a tulajdonjog bejegyzése végett 30 napon belül jelentse be²⁶.

A felszólítás azért érdekes, mert az alispáni hivatal korábbi felszólításának Németh György, a tulajdonosváltás bejelentéséről, 1888. augusztus 1-én eleget tett²⁷.

A malom teljes vételárát 1907-ben fizette ki Németh György. Ezt bizonyítja az 1907. október 21-én kelt, Legárt Kálmán zalaegerszegi apátplébános által kiadott törlési engedély, amellyel hozzájárult a zálogjog törléséhez.

Németh György
és felesége,
Györei Mária

¹⁸ MNL ZML № 508. Kereskedők és iparosok jegyzéke 1850.

¹⁹ MNL ZML XII. 3. № 43. (43-42)

²⁰ Az irat Havas Erzsébet, az egykori tulajdonosok leszármazottja birtokában van, aki a többivel együtt rendelkezésemre bocsátotta. Köszönet érte.

²¹ Farkas, 1997. 2.

²² Farkas, 1997. 13.

²³ Farkas, 1997. 12.

²⁴ Farkas, 1997. 2.

²⁵ Farkas, 1997. 2.

²⁶ Zala megye alispánja 25283/1891. Az irat Havas Erzsébet birtokában van.

²⁷ Zala megye alispáni hivatala 1875. sz. hirdetmény 12828/88.

1919-ben meghalt Győrei Mária, 1921-ben férje is követte.

1920-ban azonban még Németh György renováltatta a malmot. Az elkorhadt malomfejet újjáépítette, ennek során a magasságjelet el kellett távolítani, majd a munka végeztével visszahelyezni. Erre augusztusban került sor, amit Németh augusztus 16-án kelt levele bizonyít²⁸.

A Gömbös-malom átépítés után

1928-ban Zala vármegye alispánja engedélyt adott Németh György örököseinek, hogy a 24657/1904. szám alatt vízikönyvezett, alulcsapott vízikerekű malmukat Pohl gyártmányú, álló tengelyű, 0,97 m futókerék átmérőjű Francis turbinára átépíthessék. A gyár árajánlata is megvan, továbbá a malom átépítésének teljes költségvetése²⁹.

1928-ban a malom leégett. Ferenc, aki ekkor bányamérnökként az „Északmagyarországi Kőszénbánya Rt-nél” állt alkalmazásban, az újjáépítést javasolta testvéreinek, vállalva az építés anyagi terheit³⁰.

Október 17-én a polgármesteri hivatal hiánypótlásra szólította fel a tulajdonosokat a malom használatba vételi engedélyének kiadásához³¹. Az elkészült malom berendezéseinek korabeli leltára megmaradt az örökösöknél.

1936. április 21-én a malom tulajdonosai bejelentették, hogy a malomcsatorna tisztítása, és a gát kijavítása után a malom udvarán átvezető utat megszüntetik, azon az átjárást megtiltják. Az út

²⁸ MNL ZML V.1607.2954/1921

²⁹ Zala vármegye alispánja 20387/1928. számú véghatározata.

³⁰ Farkas, 1997. 6.

³¹ Zalaegerszeg r. t. város polgármesterétől 11165/1928.

lezárása miatt a katonaság, a neszeleiek és a gébártiak is tiltakoztak. A város megbízta a városi főügyészt, hogy az ügyet vizsgálja meg. Ő megállapította, hogy a nevezett út a malom telkének része a malommal, gazdasági épülettel, kerttel és réttel együtt, így annak használata mások által jogosulatlan, tehát a tulajdonosok: Németh Erzsébet, özv.

Az új Gömbös-malom

A Gömbös-malom
újjáépítője:
Németh Ferenc

Tuboly Jenőné, Németh Gizella, Németh Ferenc és kiskorú Tuboly Mária megszüntethetik³².

1938-ban Németh György örökösei részére Zalaegerszeg polgármestere az „ún. Gömbös malom”-ra telepengedélyt adott ki³³.

1947-ben Havas Rezső jogász feleségül vette Tuboly Mária (Németh Gizella, szül. Tuboly Jenőné lányát). Kitanulta a molnár mesterséget. Havas, aki a II. világháborúban 3 évet tartalékos tisztként szolgált a fronton, mint horthysta tiszt nem kapott állást, ezért a háború után a malomban dolgozott³⁴.

A közellátásügyi miniszter 514/1945. számú rendelete alapján hozott határozatban Németh Örökösök néven szerepel a malom³⁵.

Az 1949-es összeírás szerint: Cég: Németh Örökösök. Tulajdonos: Németh Örökösök, Zalaegerszeg. Kapacitás: 25 q/24 h. Használhatóság: 90. %³⁶.

1952-ben államosították³⁷.

Tényleges államosítására azonban csak 1968-ban került sor, amikor is a malmot a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Pf. I. 20. 166/1968/75. számú ítéletével államosította.

Állami igénybevétele utáni vezetői: Nánási József, Bujtor Károly. Molnárok: Kóbor Ferenc és László, valamint Nyakas Ferenc voltak³⁸.

Németh Ferenc ezt követően a Zala megyei Tatarozó Vállalat Tervező Irodájában dolgozott, építész szerkesztőként.

³² MNL ZML V. 1607.1200/1938.

³³ Zalaegerszeg megyei város polgármesterétől 11362/1938.

³⁴ Farkas, 1997. 8.

³⁵ MNL ZML IV. 433. N°6093.

³⁶ MNL ZML. IV. 433. Kímutatás Zala vármegye területén lévő malmokról 1949. 05. 20.

³⁷ Zalaegerszeg Városi Tanács VB. 56-6/b/1952. sz.

³⁸ Jakosa Árpád közlése, 2012.

Az 1955. június 12-én a Malomipari Egyesülésnek címzett levélben arról írt Németh Ferenc, hogy a malom melletti Zala-mederből a kavics bányászását neki megtiltották, noha az, az ő tulajdonuk. A válasz 1955. július 11-én kelt: „, mivel az Élelmiszeripari Minisztérium [...] rendelet alapján a kérelmező malmát térítés nélkül véglegesen igénybe vette a Zalamegyei Malomipari ES. javára.[...] az igénybevételt kiterjeszti az üzemi ingatlanra, amely az üzem célját szolgálja, így a Zala medrére is. [...] a kavicskitermelésnek a joga kizárólag minket illet.”.

Németh Ferenc július 16-án kérte a hivatkozott határozat másolatát. Kérelmét augusztus 1-i dátummal elutasították.

1962-ben a zalaegerszegi Malomipari és Terményforgalmi Vállalat kérte, hogy a malmot adják át kezelésébe. Ez meg is történt. 1962. május hó 2-án a zalaegerszegi járásbíróóság, mint telekkönyvi hatóság, elrendelte a tulajdonjognak a magyar állam javára történő bejegyzését, és a Malomipari Vállalat kezelésébe adását.

A malmot 1962-ben végleg leállították, berendezését leszerelték.

1964. november 24-én a tulajdonjogot gyakorló Zala megyei Gabonafelvásárló és Feldolgozó Vállalat a malmot visszaadta a tulajdonosoknak.

Az épületet bérbbe vette a kaposvári központú Somogy-Zala megyei Vas és Műszaki Nagykereskedelmi Vállalat raktár céljára, 1964. december 14-én. Majd 1967-től üresen állt.

1968-ban a malmot a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Pf. I. 20. 166/1968/75. számú ítéletével államosította. A Zala-folyó szabályozásával elvitték alóla a vizet is³⁹.

Ma sportcentrum a Vágóhíd utcában. Volt tulajdonosainak leszármazottai az egykori molnárházban élnek⁴⁰.

A malom az 1940-es években, északnyugatról

³⁹ Farkas, 1197. 9-10.

⁴⁰ Jakosa 2005.